

Interregionalizm w strategii polityki zagranicznej Unii Europejskiej

Zainteresowanie interregionalizmem zbiegło się w czasie z badaniami nad nowym regionalizmem i rodzącym się nurtem badań komparatywnych nad integracją regionalną¹. Podczas gdy badania na temat integracji regionalnej zdobyły międzynarodowe uznanie i są szeroko realizowane, zainteresowanie interregionalizmem w chwili obecnej zostało ograniczone głównie do Unii Europejskiej (UE), a badania dotyczą relacji między UE i różnego rodzaju ugrupowaniami regionalnymi na świecie². Ograniczenie badań do działalności UE spowodowane jest głównie faktem, że Wspólnota generuje logiczne zainteresowanie innych organizacji regionalnych, które dążą do wypracowania dogodnych pozycji negocjacyjnych w rozmowach handlowych i mają ambicje stworzenia wspólnej polityki bezpieczeństwa i obrony – podobnej do unijnej. Zainteresowanie interregionalizmem wpływa ponadto z samej istoty UE jako globalnego gracza prowadzącego wielowymiarowe interesy i promującego Europę jako *civilian power*. W tym kontekście może być on postrzegany jako mechanizm realizacji idei europejskich w stosunkach międzynarodowych, w których ugrupowania regionalne występują na równi z państwami narodowymi³.

Początki interregionalizmu sięgają pierwszej Konwencji z Yaounde z 1963 r., zawartej między Wspólnotami Europejskimi (WE) i państwami Azji, Pacyfiku i Karaibów. W latach siedemdziesiątych i na początku lat osiemdziesiątych WE podpisały szereg porozumień na zasadzie grupa-grupa, tworząc sieć wzajemnych relacji nazwanych *hub-and-spokes* – *piasty i szprych*. Od lat dziewięćdziesiątych liczba powiązań interregionalnych pomiędzy ugrupowaniami integracyjnymi nieprzerwanie wzrastała, a interregionalizm stał się jedną z ważnych cech współczesnej polityki światowej⁴.

¹ A. Acharya, A. Johnson, *Comparing regional institutions: an introduction* [w:] *Crafting Cooperation: Regional Institutions in Comparative Perspective*, [red.] A. Acharya, A. Johnson, Cambridge 2007, s. 1-25.

² J. Ruland, *Interregionalism and the Crisis of Multilateralism: How to Keep the Asia-Europe Meeting (ASEM) Relevant*, „European Foreign Affairs Review”, Vol. 11, 2006, s. 47.

³ I. Manners, *Normative power Europe: A Contradiction in Terms?*, „Journal of Common Market Studies”, Vol. 40, Issue 2, 2002, s. 235-258.

⁴ H. Hanggi, *Regionalism through interregionalism: East Asia and ASEM*, [w:] *Regionalism in East Asia: Paradigm Shifting?*, [red.] Fu-Kuo Liu, P. Regnier, London 2003, s. 198-218.

Ogólna definicja interregionalizmu określa go jako proces powstawania szerszych i głębszych interakcji o charakterze politycznym, ekonomicznym i społecznym pomiędzy międzynarodowymi regionami⁵. Definicja ta zawiera dwa główne komponenty – podmioty regionalne oraz granice określające pojęcie *region*. Jeśli chodzi o podmioty, interregionalizm postrzegany jest często jako współpraca – mniej lub bardziej formalna – pomiędzy dwoma regionami, składającymi się z państw narodowych. W rezultacie interregionalizm postrzegany jest często jako proces współpracy prowadzonej głównie przez państwa – z zastrzeżeniem, że nie określa się go jako porozumienie międzyrządowe. Ale oprócz państw w tę współpracę zaangażowani są również aktorzy niepaństwowi, czyli wszelkiego rodzaju podmioty sektora prywatnego czy społeczeństwa obywatelskiego. Z kolei drugi aspekt definicyjny – ustalanie granic regionu – jest bardziej złożony. Literatura przedmiotu podaje wiele przykładów mniej koherentnych i bardziej rozproszonych regionów, ale to wcale nie oznacza, że nie funkcjonują one w przestrzeni interregionalnej. Dlatego często dokonuje się klasyfikacji rozróżniającej poziomy interregionalizmu. Interregionalizm w czystej postaci występuje wówczas, gdy jeden odległy i zinstytucjonalizowany region, jak na przykład strefa wolnego handlu czy unia celna, współpracuje z drugim, czego dobrym przykładem są relacje Unia Europejska – Wspólny Rynek Południa (Mercosur)⁶. Z drugiej strony UE współpracuje z państwami z innych regionów, które nie są zintegrowane w unie celne czy porozumienia o wolnym handlu, czego przykładem jest Konwencja z Lome.

Interregionalizm, najogólniej rzecz ujmując, oznacza interakcję jednego regionu z drugim. Często określany jest jako proces regionalnego *naśladowania*, dzięki któremu jedne regiony mogą kreować drugie ze wszystkimi – pozytywnymi lub negatywnymi – konsekwencjami. W tym aspekcie interregionalizm wpływa na naturę samych regionów.

Podstawowe czynniki powstania interregionalizmu związane są z ekonomiczną i bezpieczeństwem. Jako główne przykłady literatura przedmiotu podaje:

- porozumienia związane z bezpieczeństwem po 11 września 2001 r. – współpraca interregionalna służy jako narzędzie walki z zagrożeniami i wyzwaniem o charakterze transnarodowym (np. walka z terroryzmem);
- łatwiejszy dostęp do rynku innego regionu;
- połączenie wysiłków w celu ochrony własnych rynków narażonych na agresywną liberalizację handlu multilateralnego;

⁵ R. Roloff, *Interregionalism in theoretical perspective. State of the art*, [w:] *Interregionalism and International Relations*, [red.] H. Hanggi, R. Roloff, J. Ruland, London-New York 2008, s. 18.

⁶ S. Santander, *The European Partnership with Mercosur: A Relationship Based on Strategic and Neo-liberal Principles*, „European Integration”, Vol. 27, Issue 3, September 2005, s. 285-306.

- obawę przed dyplomatycznym wykluczeniem lub izolacją,
- przyspieszenie liberalizacji handlu we wzajemnych kontaktach,
- strategię wchodzenia na nowe rynki – bądź tam wcześniej, zanim zrobią to inni⁷.

W ujęciu historycznym proliferacja relacji interregionalnych rozpoczęła się po zakończeniu zimnej wojny równoległe z rozwojem procesów globalnych i regionalnych. Można dokonać podziału interregionalizmu na stary i nowy. Ten stary występował w okresie zimnej wojny, kiedy relacje te miały również globalny zasięg, ale wynikały z odmiennych czynników i ograniczały się głównie do dialogów na zasadzie grupa-grupa pomiędzy WE i innymi organizacjami regionalnymi. Przykładem typowego starego interregionalizmu jest długotrwały dialog partnerski pomiędzy WE i ASEAN (Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej). Sieć porozumień interregionalnych z okresu zimnej wojny została nazwana (użytym już wcześniej) pojęciem *hub and spokes* (piasta i szprychy) z centrum w Brukseli. Piastą były WE będące najbardziej zaawansowaną formą organizacji regionalnej, a szprychami – ugrupowania regionalne utrzymujące relacje z WE, ale nieprowadzące dialogu interregionalnego między sobą. Wspólnoty miały dominującą pozycję w starym interregionalizmie i przez to stały się wzorem do naśladowania dla innych regionów. WE czerpały wymierne korzyści ze współpracy interregionalnej i używały jej jako narzędzia do wzmocnienia swojej pozycji na arenie międzynarodowej⁸.

Nowy interregionalizm z kolei jest zjawiskiem opartym nie na państwie, ale na systemie, i ma większy wpływ na kształtowanie stosunków międzynarodowych. Głównym elementem tego systemu czy też sieci interregionalnej jest wciąż UE, ale w latach dziewięćdziesiątych zaczęły powstawać porozumienia pomiędzy ugrupowaniami regionalnymi z pominięciem Unii. Przykładem takiej współpracy jest dialog Forum Współpracy Azji Wschodniej i Ameryki Łacińskiej (*Forum for East-Asia-Latin America Cooperation – FEALAC*). Forum to jest określane jako szeroka platforma służąca do wymiany poglądów – od politycznych do ekologicznych, lepszego poznania partnera oraz promocji współpracy o charakterze politycznym, ekonomicznym i kulturowym między regionami. Jako nowy dialog FEALAC określane jest mianem interregionalizmu w fazie embrionalnej⁹.

⁷ Eul-Soo Pang, *Embedding Security into Free Market: the Case of the United States-Singapore Free Trade Agreement*, „Contemporary Southeast Asia”, Vol. 29, Issue 1, 2007, s. 4.

⁸ E. Regelsberger, *The Dialogue of the EC/Twelve with other Regional Groups: A New Identity in the International System?* [w:] *Europe's Global Links: The European Community and Inter-regional Cooperation*, [red.] G. Edwards, E. Regelsberger, London 1990, s. 13-15.

⁹ L. Low, *The Forum for East-Asia-Latin America Cooperation (FEALAC). Embryonic interregionalism*, [w:] *Interregionalism and International Relations...*, s. 85.

Nowy interregionalizm tym się też różni od starego, że wypracował nowe typy i formy relacji region-region, czego przykładem jest forum APEC (*Rada Współpracy Gospodarczej Azji i Pacyfiku – Asia-Pacific Economic Cooperation*), które wykracza poza ramy współpracy interregionalnej. Nową formą dialogu jest również forum Stowarzyszenie Współpracy Regionalnej Państw Wybrzeża Oceanu Indyjskiego (*Indian Ocean Rim Association for Regional Cooperation – IOR-ARC*), które powstało w 1997 r. i obejmuje 14 państw leżących u wybrzeży Oceanu Indyjskiego. Prawie wszyscy członkowie stowarzyszenia należą do jakiegoś ugrupowania regionalnego, tak więc tworzą dość gęstą sieć interregionalną¹⁰.

Interregionalizm omawiany jest również w kontekście pełnionych przez niego funkcji. Taką typologię przedstawił Jurgen Ruland, który wyróżnił pięć podstawowych ról:

- utrzymywanie równowagi w relacjach międzynarodowych (*balancing*),
- budowa instytucji współpracy (*institution-building*),
- racjonalizacja procesu podejmowania decyzji na forach międzynarodowych (*rationalizing*),
- tworzenie agend (*agenda-setting*),
- budowa tożsamości regionu (*collective identity-building*)¹¹.

Powyższe funkcje wyraźnie odzwierciedlają całą kompleksowość relacji międzynarodowych zachodzących we współczesnym świecie. Funkcja utrzymywania równowagi wyrosła z realistycznej koncepcji związanej z rywalizacją podmiotów stosunków międzynarodowych. Z kolei instytucje budują klimat zaufania w relacjach między podmiotami. Racjonalizacja i tworzenie agend zwracają uwagę na rolę zasad, norm i procedur w procesie podejmowania decyzji, które usprawniają komunikację i współpracę globalną. W przypadku ostatniej funkcji interregionalizm promuje tożsamość regionu, która stanowi podstawę dalszej i owocnej współpracy regionalnej¹².

Interregionalizm badany jest także w kontekście potencjału, dzięki któremu region odgrywa aktywną rolę międzynarodowego aktora czy też gracza. W tym przypadku nie jest zaskoczeniem, że wiele opracowań koncentruje się na Unii Europejskiej. W opinii wielu badaczy interregionalizm jest dla Unii zarówno doktryną, jak i jednym z mechanizmów wykorzystywanych w unijnej polityce zagranicznej dla promowania Wspólnoty jako globalnego podmiotu stosunków międzynarodowych. Unia Europejska posiada duży potencjał

¹⁰ Ch. Wagner, *Between regionalism and transregionalism. The Indian Rim Association for Regional Cooperation*, [w:] *Interregionalism and International Relations...*, s. 285.

¹¹ M. Doidge, *Joined at the Hip: Regionalism and Interregionalism*, „Journal of European Integration”, Vol. 29, Issue 2, May 2007, s. 232.

¹² *Ibidem*, s. 232-233.

do odgrywania ważnej roli na kilku poziomach polityki światowej – w relacjach bilateralnych, multilateralnych w ramach ONZ i WTO, na poziomie regionalnym poprzez tworzenie relacji interregionalnych z innymi ugrupowaniami¹³.

Polityka interregionalna pozwala UE na odgrywanie roli jednego z głównych podmiotów stosunków międzynarodowych. Im silniejszy jest jej potencjał, tym bardziej wiarygodnie i efektywnie wykorzystuje swoją wyjątkową *soft power*. Za pomocą relacji interregionalnych promuje fundamentalne wartości, których uniwersalność wykracza daleko poza europejskie doświadczenie¹⁴. Promuje również regiony i partnerstwo regionalne, implikując w ten sposób możliwość przejścia od porządku międzynarodowego bazującego na państwach narodowych w kierunku porządku opartego na regionach i relacjach interregionalnych.

Do wprowadzenia w życie Traktatu Lizbońskiego, który przerwał dyskusję na temat osobowości prawnej UE jako podmiotu o charakterze ponadnarodowym, literatura przedmiotu nie wskazywała jednoznacznej odpowiedzi na pytanie, czy UE jest organizacją międzynarodową, federacją czy konfederacją¹⁵. W wielu opracowaniach terminy *Europa*, *Unia Europejska* czy *Europejczycy* były i są konceptami traktowanymi zamiennie – co odzwierciedla dezorientację dotyczącą samej natury UE jako uczestnika stosunków międzynarodowych. Najbardziej trafnie ujął ten problem Jacques Delors: „Unia jest podmiotem politycznie niezidentyfikowanym”¹⁶. Wszystko to powodowało, że pojawiały się koncepcje próbujące zdefiniować i opisać fenomen UE, tak jak to uczynił np. niemiecki Federalny Trybunał Konstytucyjny w Karlsruhe w orzeczeniu z 12 października 1993 r. w sprawie Traktatu o UE. Określono w nim, że UE jest wspólnotą państw (związkiem) o ponadnarodowym charakterze, ale z drugiej strony nie jest państwem opartym na istnieniu narodu europejskiego. W tym ujęciu z jednej strony łączy ona suwerenne państwa działające na zasadach współpracy międzyrządowej, a z drugiej ma uprawnienia do uchwalania aktów prawnych wiążących państwa członkowskie i dzięki temu umożliwia wspólną realizację suwerennej władzy. Przykładem potwierdzającym, że UE nie jest ani państwem narodowym, ani klasyczną organizacją międzynarodową, są jej relacje handlowe z partnerami spoza ugrupowania. Komisja do spraw Handlu Zagranicznego jest odpowiedzialna za bilateralne relacje handlowe Unii nie tylko z innymi ugrupowaniami regionalnymi czy poszczególnymi państwami, ale również

¹³ Ibidem, s. 233-240.

¹⁴ B. Hettne, F. Soderbaum, *Civilian Power or Soft Imperialism? The EU as a Global Actor and the Role of Interregionalism*, „European Foreign Affairs Review”, Vol. 10, 2005, s. 552.

¹⁵ <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2007:306:SOM:PL:HTML> [dostęp: 12.04.2014].

¹⁶ J. Simonides, *Unia Europejska – państwo – region – nowe pojmowanie subsydiarności i suwerenności*, [w:] *Unia Europejska. Nowy typ wspólnoty międzynarodowej*, [red.] E. Halizak, S. Parzymies, Warszawa 2002, s. 44.

ze Światową Organizacją Handlu. Jednak na temat fundamentalnych kwestii handlu zagranicznego wewnątrz Unii toczone są debaty, w których ścierają się partykularne interesy poszczególnych państw członkowskich. Powyższy problem ilustruje stanowisko państw unijnych wobec gwałtownego wzrostu importu towarów z Chińskiej Republiki Ludowej na początku XXI w. Hiszpania, Francja i Włochy zażądały od Unii ograniczenia chińskiego importu, ale już Wielka Brytania, Niemcy i kraje skandynawskie opowiedziały się za wolnym handlem z Chinami¹⁷.

Specyfika statusu UE była szczególnie widoczna, kiedy do analiz wprowadzono podział na państwowe i pozapaństwowe podmioty stosunków międzynarodowych. Według niektórych badaczy UE nie jest podmiotem państwowym, ponieważ nie spełnia podstawowych kryteriów państwowości. Nie ma również charakteru terytorialnego (jedynie funkcjonalny) oraz nie posiada zdolności do określenia swoich kompetencji. Co więcej, jej system instytucjonalny nie spełnia kryteriów przypisanych państwowemu systemowi sprawowania i podziału władzy¹⁸.

Unia Europejska nie jest również państwem o charakterze federalnym czy konfederacją państw, które zachowały podmiotowość prawnomiędzynarodową, co jednak nie zmienia faktu, że mogą delegować na UE pewne atrybuty swojej suwerenności. Można wyrazić pogląd, że UE jest swoistym tworem synkretycznym – znajduje się na szczeblu pomiędzy państwem federacyjnym a konfederacją państw¹⁹.

Istniały również zróżnicowane podejścia doktrynalne co do uznania UE za pełnoprawną organizację międzynarodową i podmiot stosunków międzynarodowych²⁰. Zgodnie z klasyczną definicją organizacji międzynarodowej UE spełnia szereg jej podstawowych kryteriów, gdyż jest związkiem suwerennych państw, stworzonym na podstawie umowy międzynarodowej określającej jej zasady i cele działania (Traktat o UE). Dysponuje też stałymi organami. Państwa członkowskie, podpisując Traktat o UE, nie zamierzały przyznać jej autonomii, dlatego nie posiada ona własnych kompetencji, a odpowiedzialność za realizację jej celów ponoszą państwa. W opinii Janusza Simonidesa Unia posiada szereg cech ponadnarodowych, ale ich całokształt wyróżnia ją od typowej

¹⁷ P. Nedergaard, *European Union Import Quotas on Chinese Textile and Clothing Export in 2005 – A Panic-Driven Commission or Rational Explanations?*, „Journal of Industry, Competition and Trade”, Vol. 9, Issue 1, 2009, s. 20-40.

¹⁸ D. Milczarek, *Pozycja i rola Unii Europejskiej w stosunkach międzynarodowych. Wybrane aspekty teoretyczne*, Warszawa 2003; s. 16; C. Mik, *Europejskie prawo wspólnotowe. Zagadnienia teorii i praktyki*, t. 1, Warszawa 2000, s. 97-98.

¹⁹ J. Simonides, op. cit., s. 45.

²⁰ D. Milczarek, *Pozycja i rola Unii Europejskiej...*, s. 120-123.

organizacji międzynarodowej²¹. Z kolei Jerzy A. Wojciechowski uważa, że „Unia Europejska nie jest nową organizacją międzynarodową, lecz jedynie nowym etapem współpracy między państwami członkowskimi. Oznacza to, że nie nabyła ona podmiotowości prawnomiędzynarodowej, a zatem nie ma zdolności do działania na arenie międzynarodowej”²².

Wszystko to sprawiało, że ani model tradycyjnego państwa, ani organizacji międzynarodowej nie były odpowiednie do określenia i kategoryzacji statusu UE w stosunkach międzynarodowych. Powyższa sytuacja ogranicza pole manewru politycznego oraz możliwości nawiązywania stosunków dyplomatycznych i tym samym zdolności do bezpośredniego oraz skutecznego oddziaływania na rozwój sytuacji na świecie. Dzięki strategii interregionalnej Unia Europejska, mimo że nie posiadała podmiotowości prawnomiędzynarodowej, mogła wzmocnić swoją tożsamość i obecność w stosunkach międzynarodowych i z powodzeniem funkcjonowała jako pojedynczy (choć niekoniecznie spójny) podmiot. Z punktu widzenia praktyki gospodarczej i politycznej nie ma bowiem istotnego znaczenia, czy UE zajmuje czołową pozycję głównego eksportera w handlu światowym albo odgrywa rolę mediatora w konflikcie bałkańskim jako formalnie uznawany podmiot prawa międzynarodowego lub jako gracz polityczny bez formalnej podmiotowości prawnomiędzynarodowej. Liczy się jej rzeczywista pozycja i rola – mierzone skutecznością unijnej polityki zagranicznej²³.

Polityka zagraniczna Unii Europejskiej realizowana jest poprzez Wspólną Politykę Zagraniczną i Bezpieczeństwa (WPZiB), której celem jest „potwierdzenie tożsamości UE na arenie międzynarodowej”²⁴. Współczesna unijna polityka zagraniczna obejmuje cztery główne obszary działania:

- politykę rozszerzenia dotyczącą potencjalnych członków;
- Europejską Politykę Sąsiedztwa wobec państw sąsiednich, które nie będą członkami UE;
- politykę bilateralnych relacji z głównymi mocarstwami światowymi;
- strategii interregionalnej w stosunku do regionów i organizacji regionalnych w Ameryce Łacińskiej, Azji i Afryce²⁵.

Trzy pierwsze obszary działania UE jako uczestnika stosunków międzynarodowych reprezentują tradycyjną praktykę gospodarczą, polityczną i dyplomatyczną, natomiast promowanie interregionalizmu jest zjawiskiem w miarę

²¹ Ibidem, s. 118.

²² J.A. Wojciechowski, *Instytucje i porządek prawny Wspólnot Europejskich*, Warszawa 1995, s. 13.

²³ Ibidem, s. 126.

²⁴ Art. 2 TUE – zob. K. Myszona-Kostrzewa, *Wprowadzenie do prawa Unii Europejskiej*, Warszawa-Poznań 2005, s. 36.

²⁵ B. Hettne, F. Soderbaum, op. cit., s. 540.

nowym i jednocześnie kluczowym w relacjach UE z innymi regionami świata. Po osiągnięciu najwyższego etapu integracji regionalnej Unia tworzy centrum porozumień z odległymi partnerami w Afryce, Azji i Ameryce Łacińskiej i to w pełni koreluje z jej regionalną ideologią, obejmującą nie tylko wymianę handlową i przepływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych, ale i dialog polityczny, promowanie europejskich wartości oraz wymianę kulturową. Strategia interregionalna obejmuje przede wszystkim:

- relacje z państwami Afryki, Karaibów i Pacyfiku (*African, Caribbean, and Pacific countries – ACP*) oraz UE-SADC (*Southern African Development Community – Wspólnota Rozwoju Afryki Południowej*);
- relacje UE – państwa Ameryki Łacińskiej w ramach Wspólnego Rynku Południa (Mercosur);
- partnerstwo Unia Europejska – ASEAN (*Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej*);
- współpraca w ramach ASEM (*Asia-Europe Meeting – Forum Azja-Europa*).

Ponadto pomiędzy szefami rządów i głowami państw członkowskich UE oraz ich partnerami z państw Ameryki Łacińskiej i Afryki odbywają się regularne spotkania na szczycie UE-LAC (*European Union-Latin American and Caribbean Countries*) oraz UE-GCC (*EU-Cooperation Council for the Arab States of the Gulf*). Częścią strategii interregionalnej są relacje bilateralne pomiędzy instytucjami UE a Stanami Zjednoczonymi, Kanadą, Japonią, Koreą Południową, Rosją, Chinami i Indiami.

Relacje interregionalne z ACP, nazywane interregionalizmem wyobrażonym (*imagined interregionalism*), sięgają deklaracji Roberta Schumana z 1950 r.: „Europa będzie dążyć do jednego z najważniejszych celów, spełniając swój obowiązek przyczynienia się do rozwoju kontynentu afrykańskiego”²⁶ oraz zapisów Traktatu Rzymskiego w artykule 131: „Państwa członkowskie postanawiają stowarzyszyć ze Wspólnotą pozaeuropejskie kraje i terytoria utrzymujące szczególne stosunki z Belgią, Holandią, Francją i Włochami”²⁷. W ten sposób jednostronnie włączono do współpracy 27 państw i terytoriów (w większości kolonii), którym przyznano preferencje handlowe oraz gwarancje pomocy finansowej z Europejskiego Funduszu Rozwoju. Projekt europejski powstawał w okresie procesu dekolonizacji Afryki i w kontekście ówczesnej sytuacji politycznej i gospodarczej nagłe odcięcie od dostaw surowców z terytoriów kolo-

²⁶ Deklaracja Roberta Schumana z 9 maja 1950 roku, [w:] R. Schuman, *Dla Europy*, Kraków 2003, s. 93-97.

²⁷ S. Miklaszewski, *Polityka handlowa Unii Europejskiej w stosunku do krajów rozwijających się*, [w:] *Kraje rozwijające się w światowym systemie gospodarczym*, [red.] S. Miklaszewski, Warszawa 2007, s. 249.

nialnych oraz rezygnacja z uprzywilejowanej pozycji stanowiły duże zagrożenie dla całej gospodarki Wspólnoty. W lipcu 1963 r. w Yaounde, stolicy Kamerunu, podpisano pierwszą pięcioletnią umowę o stowarzyszeniu Wspólnot Europejskich (WE) z krajami rozwijającymi się, przedłużoną następnie na dalsze pięć lat, zwane Konwencjami Yaounde I i II²⁸. Dzięki tym konwencjom państwa (skupione później w ACP) uzyskały preferencyjny dostęp do rynku europejskiego, co oznaczało wprowadzenie niższych taryf celnych bez warunku stosowania reguły wzajemności dla podstawowych towarów afrykańskich²⁹.

W 1975 r. powstała grupa państw ACP, która stała się partnerem interregionalnym WE/UE. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych współpraca WE-ACP poszerzała się o nowe obszary, a w 2000 r. zostało podpisane (na 20 lat) porozumienie z Cotonou, nazwane zmodyfikowaną Konwencją Lome IV. Porozumienie z Cotonou obejmuje w chwili obecnej 79 państw ACP³⁰. Lome IV zostało uznane za innowacyjne, ponieważ wprowadzało elementy partnerstwa pomiędzy państwami o skrajnie symetrycznej sile. Dzięki porozumieniu powstały też ramy instytucjonalne dla prowadzenia regularnych spotkań obu regionów na forum Rady Ministrów ACP-UE, Komitetu Ambasadorów ACP-UE, Wspólnego Zgromadzenia ACP-UE oraz dwóch instytucji o charakterze technicznym – Centrum Współpracy Rolnej i Centrum Rozwoju Przemysłu³¹. Za pomocą Lome IV Unia Europejska realizuje politykę rozwojową w stosunku do państw, które przez kilkadziesiąt lat były jedynie rynkami zbytu dla europejskich towarów. Konwencja ta wprowadziła również zasadę równości w relacjach UE-ACP. Stała się stymulatorem wzrostu gospodarczego państw ACP, zapewniając realizację wspólnych interesów regionalnych, łagodząc globalną asymetrię ekonomiczną i niedoskonałości rynku oraz zachęcając państwa rozwijające się do planowania i ochrony swoich rynków przed nieprzewidywalnym działaniem mechanizmów rynkowych³². Lome IV, obok kwestii dotyczących wzajemnej wymiany handlowej, gospodarczej i regionalnej oraz procesów integracyjnych, zawiera 13 artykułów odnoszących się do wartości demokratycznych, praw człowieka, dobrego zarządzania, równości płci itp. W ramach Lome IV Unia ustanawia Porozumienia Partnerstwa Ekonomicznego (*Economic*

²⁸ M. Paszyński, *Druga Konwencja z Lome*, „Sprawy Międzynarodowe” 1990, nr 5, s. 69-70.

²⁹ Reguła wzajemności jest jedną z podstawowych zasad WTO i polega na tym, że żadne państwo nie może obniżyć ceł i udzielać koncesji bez uzyskania wzajemnych przywilejów.

³⁰ S. Miklaszewski, op. cit., s. 250-256.

³¹ M. Holland, *20/20 Vision? The EU's Cotonou Partnership Agreement*, „Brown Journal of World Affairs”, Vol. 9, Issue 2, Winter/Spring 2003, s. 161-173.

³² G. McCann, *Recolonisation by Stealth: Global Market Liberalisation and the EU's Development Policy*, „Journal of Contemporary European Studies”, Vol. 11, Issue 2, November 2003, s. 215-221.

Partnership Agreements – EPAs) z organizacjami regionalnymi w Afryce, na przykład ze Wspólnotą Rozwoju Afryki Południowej – SADC³³.

Oprócz tradycyjnych związków z państwami ACP, opartych w głównej mierze na współpracy gospodarczej i pomocy rozwojowej, Unia Europejska rozwinęła współpracę w ramach szerszego partnerstwa Europa-Afryka. Pierwszy szczyt UE-Afryka – *Cairo Summit* – odbył się w 2000 r. i stanowił początek dialogu interregionalnego na takim poziomie, na jakim prowadzone są dialogi UE z ugrupowaniami z Azji (ASEAN) i Ameryki Łacińskiej (Mercosur). Na szczycie, który zgromadził państwa z wszystkich regionów Afryki, strona afrykańska podnosiła kwestie zadłużenia i dostępu swoich towarów do rynku europejskiego, z kolei UE poruszała kwestie demokracji i zasad dobrego zarządzania, walki z narkotykami i nielegalną imigracją. Promowała również integrację regionalną jako istotny etap integracji Afryki z gospodarką światową. W październiku 2001 r. prezydenci czterech państw: Algierii, Nigerii, Senegalu i Południowej Afryki, zainicjowali Nowe Partnerstwo dla Rozwoju Afryki (*New Partnership for Africa's Development – NEPAD*). Celem NEPAD było zaangażowanie Afryki i całej społeczności międzynarodowej do walki z ubóstwem poprzez promowanie zrównoważonego rozwoju i integracji kontynentu z gospodarką światową. Inicjatywa ta otrzymała wsparcie polityczne ze strony G-8 podczas szczytu w Kanadzie w 2002 r. Kolejny szczyt UE-Afryka odbył się dopiero w 2007 r. w Lizbonie. Na szczycie przyjęto Wspólną Strategię Afryki i UE (*Joint Africa-EU Strategy – JAES*), która uznała jedność Afryki, równe partnerstwo obu stron, poszanowanie praw człowieka, zasad demokracji i rządów prawa. Przyjęcie JAES oznaczało odejście od tradycyjnej relacji donor-beneficjent w ramach pomocy rozwojowej na rzecz równoprawnego partnerstwa oraz rozszerzenia dialogu poza kwestie wyłącznie afrykańskie, a także wzmocnienie współpracy interregionalnej. W tym przypadku UE wzmocniła swoją legitymację ważnego uczestnika stosunków międzynarodowych poprzez budowanie wzajemnych relacji opartych na pokojowej współpracy, ponieważ w dokumentach JAES pojawiła się propozycja stworzenia instytucjonalnych ram interregionalnych UE i Afryki. Zaproponowano, że wspólne szczyty odbywać się będą na przemian w państwie Afryki lub Europy, a dwa razy w roku będą organizowane spotkania ministerialne. Podczas szczytu w Lizbonie ustalono, że JAES zostanie wdrażana za pomocą ośmiu tzw. partnerstw tematycznych zawartych w Pierwszym Planie Działania na lata 2008-2010 (potwierdzonych w Drugim Planie Działania na lata 2011-2013). Są to obszary – pokoju i bezpieczeństwa, rządów demokratycznych i praw

³³ A. Nunn, S. Price, *Managing Development: EU and African Relations through the Evolution of the Lome and Cotonou Agreement*, „Historical Materialism”, Vol. 12, Issue 4, 2004, s. 220-221.

człowieka, handlu, integracji regionalnej i infrastruktury, energii, zmian klimatycznych, migracji i zatrudnienia, społeczeństwa informacyjnego oraz Milenijnych Celów Rozwoju³⁴.

JAES ma zarówno zwolenników, którzy zwracają uwagę na osiągnięcia i korzyści z prowadzonego dialogu politycznego – na przykład w odniesieniu do kryzysu na Madagaskarze czy w Nigrze, jak i przeciwników, którzy wskazują głównie na brak instrumentów finansowych na prowadzenie działań w obszarach tematycznych³⁵.

Relacje pomiędzy Unią Europejską i Mercosur określone zostały mianem właściwego interregionalizmu (*pure interregionalism*) na zasadzie grupa-grupa³⁶. Traktaty rzymskie z 1957 r. nie zawierały żadnych postanowień regulujących relacje WE z państwami Ameryki Łacińskiej – oprócz generalnych zasad dotyczących współpracy z krajami rozwijającymi się. Pierwszym dokumentem regulującym stosunki obu regionów było *Memorandum na temat stosunków z Ameryką Łacińską* z maja 1958 r., ale dokument ten nie wpłynął na zacieśnienie wzajemnych relacji. Początki zinstytucjonalizowanego dialogu politycznego sięgają marca 1976 r., kiedy Komisja Europejska (KE) przyjęła pierwszy dokument o współpracy z państwami Azji i Ameryki Łacińskiej. Kiedy w latach dziewięćdziesiątych Stany Zjednoczone wystąpiły z projektem *Enterprise for the Americas Initiative (EAI)* stworzenia strefy wolnego handlu od Alaski na północy do Terra del Fuego na południu i rozpoczęły negocjacje na temat Strefy Wolnego Handlu Ameryk (*Free Trade Area of the Americas – FTAA*), UE uznała działalność USA za zagrażającą jej interesom i przyjęła w 1994 r. dokument pod tytułem *Stosunki gospodarcze i handlowe Unii Europejskiej z Ameryką Łacińską*. Dokument zakładał, że głównymi partnerami UE w tym regionie będą Grupa z Rio, państwa Ameryki Środkowej oraz Wspólny Rynek Południa, czyli Mercosur³⁷.

Wspólny Rynek Południa powstał w wyniku podpisania przez Argentynę, Brazylię, Paragwaj i Urugwaj w marcu 1991 r. Traktatu z Asuncion. Głównym celem Mercosur był rozwój gospodarczy połączony ze sprawiedliwością społeczną. Filarami Mercosur były dwie zasady – idea otwartego regionalizmu oraz promocja wzrostu gospodarczego państw Ameryki Łacińskiej³⁸. Traktat wszedł w życie w listopadzie tego samego roku, ale nie zawierał konkretnych rozwiązań

³⁴ *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council – from Cairo to Lisbon – the EU – Africa Strategic Partnership*, (SEC (2007) 855), SEC (2007) 856, COM/2007/0357 final.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Na temat Mercosur szerzej: M.F. Gawrycki, *Unia Europejska – Ameryka Łacińska i Karaiby. Trudne partnerstwo dwóch regionów*, Warszawa 2004.

³⁷ *Ibidem*, s. 33.

³⁸ F. Pena, *New approaches to economic integration in the Southern Cone*, „Washington Quarterly”, Vol. 13, Issue 3, Summer 1995, s. 115.

dotyczących ram instytucjonalnych porozumienia. Nowe ugrupowanie regionalne miało niezwykle zróżnicowany charakter. Ekonomicznym i politycznym liderem grupy była Brazylia, najślabszym elementem Paragwaj. Traktat z Asuncion zakładał trzy etapy powstania Mercosur:

- okres tranzycji do 1994 r. polegający na procesie liberalizacji handlu wewnętrznego poprzez redukcję taryf i innych barier w handlu oraz promocji uczciwej konkurencji,
- ustanowienie od 1994 r. strefy wolnego handlu i od 1995 r. unii celnej, która miała doprowadzić do stworzenia wspólnego rynku i wspólnej polityki handlowej w stosunku do państw trzecich na wzór UE,
- stworzenie mechanizmu rozstrzygania sporów i stałej struktury instytucjonalnej łącznie z procedurami podejmowania decyzji³⁹.

Relacje interregionalne UE-Mercosur datują się od chwili podpisania Traktatu z Asuncion w 1991 r. i prowadzone są dwutorowo – z jednej strony są to bilateralne porozumienia UE z poszczególnymi państwami, z drugiej są to relacje z Mercosur jako całością⁴⁰. W kwietniu 1992 r. doszło do pierwszego spotkania ministrów spraw zagranicznych państw WE i Mercosur, na którym uzgodniono, że Europejski Bank Inwestycyjny rozpocznie finansowanie projektów szczególnie ważnych dla Mercosur. Miesiąc później obie strony podpisały *Porozumienie o współpracy Międzyinstytucjonalnej i Wzajemnych Kontaktach*, które regulowało ogólne zasady współpracy. W 1994 r., podczas szczytu UE w Korfu, została podjęta decyzja o sformalizowaniu wzajemnych relacji interregionalnych, co nastąpiło w grudniu 1995 r. w wyniku podpisania *Interregionalnej Umowy Ramowej o Współpracy*. Konferencja w Sao Paulo w 1995 r. została określona jako kamień milowy w rozwoju relacji interregionalnych pomiędzy ugrupowaniami, ponieważ po raz pierwszy zaproponowano projekt utworzenia interregionalnej strefy wolnego handlu. W tym samym roku na szczycie w Madrycie obie strony podpisały *Umowę Ramową o Współpracy Interregionalnej pomiędzy USA i Mercosur (EU-Mercosur Interregional Framework for Cooperation Agreement – EMIFCA)*, która była projektem współpracy dwóch unii celnych. Umowa ta weszła w życie w 1999 r. i stała się podstawą utworzenia wspólnej strefy wolnego handlu⁴¹. EMIFCA stanowi potwierdzenie, że UE prowadzi strategię wzmoc-

³⁹ R. Bouzos, H. Soltz, *Institutions and regional integration*, [w:] *Regional integration in Latin America and the Caribbean: the political economy of open regionalism*, [red.] V. Bulmer-Thomas, London 2001, s. 94-96.

⁴⁰ Traktat z Asuncion z 1991 r. powoływał do życia Mercosur – P. Cammack, *Mercosur: from Domestic Concerns to Regional Influence*, [w:] *Subregionalism and World Order*, [red.] G. Hook, I. Kearns, London 1999, s. 95-115.

⁴¹ S. Santander, *The European Partnership with Mercosur...*, s. 294.

nienia współpracy regionalnej państw Ameryki Łacińskiej i realizuje jedną z funkcji interregionalizmu, jaką jest tworzenie instytucji ułatwiających współpracę między regionami.

Relacje interregionalne pomiędzy UE i ASEAN są relacjami opartymi na zasadzie grupa-grupa o charakterze bilateralnym i w opinii badaczy mogą służyć za wzór dialogu interregionalnego⁴². ASEAN jest ugrupowaniem regionalnym z siedzibą w Dżakarcie, które powstało w sierpniu 1967 r. w Bangkoku. Współpraca państw członkowskich opiera się na trzech filarach – promocji wzrostu gospodarczego w regionie, rozwoju społecznego i kulturowego oraz pokoju i stabilizacji regionalnej zgodnie z Kartą Narodów Zjednoczonych. Członkami ugrupowania są obecnie Filipiny, Indonezja, Malezja, Singapur, Tajlandia, Brunei, Wietnam, Laos, Birma (Myanmar), Kambodża i od lipca 2008 r. Korea Północna⁴³.

Początki relacji interregionalnych UE-ASEAN sięgają początku lat siedemdziesiątych XX w., kiedy oba ugrupowania utworzyły system porozumień bilateralnych znany pod wspomnianą już nazwą *hub-and-spokes*. Jeszcze w latach sześćdziesiątych państwa ASEAN nie odgrywały istotnej roli w polityce zagranicznej WE i dopiero wejście do Wspólnot Wielkiej Brytanii spowodowało wzrost zainteresowania współpracą na poziomie interregionalnym (byłe kolonie brytyjskie – Singapur i Malezja – straciły preferencje handlowe z byłą metropolią). Ponadto po stopniowym wycofywaniu się wojsk amerykańskich region stawał się niestabilny, co w świetle strategicznych interesów handlowych i inwestycyjnych niektórych państw europejskich zagrażało interesom WE. Jedynym rozsądnym rozwiązaniem wydawało się bliższe porozumienie o współpracy z państwami Azji Wschodniej⁴⁴.

Wyróżnia się trzy etapy relacji interregionalnych WE/UE-ASEAN:

- lata 1967-1980 będące początkowym etapem prac nad opracowaniem regularnych kontaktów o charakterze mniej lub bardziej nieformalnym;
- lata 1980-1994 będące etapem formalizacji relacji dzięki podpisaniu *Porozumieniu o Współpracy UE-ASEAN* w 1980 r.;
- trzeci etap określany jest jako nowa era w relacjach UE-ASEAN w wyniku powstania ASEM, multilateralnego forum dla wzmocnienia współpracy⁴⁵.

⁴² M. Mols, *Cooperation with ASEAN: A success story*, [w:] *Europe's Global Links: The European Community and Inter-regional Cooperation*, [red.] G. Edwards, E. Regelsberger, London 1990, s. 66-83.

⁴³ www.economywatch.com/country-grouping/safta.html [dostęp: 15.04.2014].

⁴⁴ G. Mazur, *Unia Europejska-ASEAN: międzyregionalna współpraca gospodarcza i perspektywy jej rozwoju*, [w:] *Znaczenie państw azjatyckich we współczesnym świecie*, [red.] J. Marszałek-Kawa, Toruń 2008, s. 103.

⁴⁵ A. Forster, *Evaluating the EU-ASEM relationship: a negotiated order approach*, „Journal of European Public Policy”, Vol. 7, Issue 5, 2000.

Na początku lat dziewięćdziesiątych porozumienie o współpracy UE-ASEAN z 1980 r. poddane zostało dość ostrej krytyce. Pojawiły się również problemy związane z brakiem odpowiednich środków finansowych ze strony WE na promocję wspólnych działań interregionalnych. Krytyka dotyczyła faktu, że porozumienie koncentrowało się na handlu, pomijając kwestie pozaekonomiczne, a współpraca bazowała głównie na pomocy rozwojowej. Co więcej, UE zaczęła kłaść nacisk na przestrzeganie praw człowieka i wprowadzać warunkowość jako jedną z głównych zasad relacji UE-ASEAN, co z kolei dla Azjatów było podejściem w pewnym sensie kontrowersyjnym, ponieważ podkreślało różnicę w hierarchii wartości obu partnerów. Niemniej jednak w kontekście interregionalizmu współpraca z ASEAN oferowała Unii możliwość budowania instytucji. Dzięki takim relacjom Unia mogła wyeliminować kontakty na zasadzie państwo-państwo i ominąć w ten sposób napięcia związane z interesami państw członkowskich, wynikającymi z historycznych powiązań z regionem⁴⁶.

W 2001 r. współpraca interregionalna obu stron została potwierdzona komunikatem KE: *Unia Europejska-Azja: Ramy Strategiczne na rzecz Wzmocnienia Partnerstwa* oraz w 2003 r. dokumentem *Nowe Partnerstwo z Azją Południowo-Wschodnią*. Na bazie nowego partnerstwa w 2005 r. powołana została grupa ekspertów (*Vision Group*) w celu zbadania możliwości utworzenia strefy wolnego handlu. Jednocześnie w Dżakarcie przyjęty został *Instrument Interregionalnego Dialogu UE-ASEAN*, który stał się podstawą dalszej współpracy⁴⁷. Oficjalne negocjacje na temat powstania strefy wolnego handlu, wzmocnienia dialogu interregionalnego w obszarze bezpieczeństwa energetycznego, zmian klimatycznych, ochrony środowiska oraz współpracy kulturowej rozpoczęły się w 2007 r.

Dokumenty unijne podkreślają, że partnerstwo UE-ASEAN nie osiągnęło jak dotąd zadowalającego poziomu współpracy, czego przykładem było zawieszenie negocjacji handlowych w marcu 2009 r. i jednocześnie podpisanie umów handlowych ASEAN z Chinami, Australią, Indiami oraz USA, Koreą Południową i Japonią. Z drugiej strony zwraca się uwagę na fakt, że partnerzy wyznaczyli bardzo ambitne cele i poszerzyli porozumienia handlowe o przestrzeganie prawa pracy, norm ochrony środowiska i o dialog społeczny⁴⁸.

Jeśli chodzi o funkcje interregionalne, dialog UE-ASEAN, pomimo rutynowych spotkań na szczycie i zapewnien o dążeniu do pogłębiania współpracy,

⁴⁶ J. McMahon, *ASEAN and the Asia-Europe Meeting: strengthening the European Union's relations with South-East Asia*, „European Foreign Affairs Review”, Vol. 3, 1998, s. 246.

⁴⁷ M. Dziembała, *Stosunki gospodarcze i polityczne UE z krajami ASEAN na początku XXI wieku*, [w:] *Procesy integracyjne w regionie Azji i Pacyfiku*, [red.] B. Drelich-Skulska, Wrocław 2008, s. 96.

⁴⁸ *Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie stosunków UE-ASEAN*, 2011/C 21/04, 26-27 maja 2010.

słabo realizuje racjonalizację i tworzenie agend, a także tworzenie równowagi (np. utworzenie sojuszu na wypadek zagrożenia).

Podsumowując, promowanie integracji regionalnej za pomocą projektów interregionalnych pozwala Unii Europejskiej na kreowanie podmiotowości prawnej regionów jako uczestników stosunków międzynarodowych⁴⁹. Javier Solana podkreślił znaczenie polityki interregionalnej, twierdząc, że „w latach, które nadejdą, dialogi interregionalne będą na trwałe przekształcać i tworzyć nowe mechanizmy zarządzania globalnymi współzależnościami i problemami o charakterze transgranicznym”. A według Karen Smith promocja współpracy interregionalnej wynika bezpośrednio z wewnętrznej tożsamości UE i wszędzie tam, gdzie angażuje się ona we współpracę interregionalną, zawsze wykorzystuje swą wyjątkową *civilian power*⁵⁰.

Bibliografia

Źródła:

- Communication from the Commission to the European Parliament and the Council – from Cairo to Lisbon – the EU – Africa Strategic Partnership*, (SEC (2007) 855), SEC (2007) 856, COM/2007/0357 final.
- Deklaracja Roberta Schumana z 9 maja 1950 roku*, [w:] R. Schuman, *Dla Europy*, Kraków 2003.
- Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie stosunków UE-ASEAN*, 2011/C 21/04, 26-27 maja 2010.

Literatura:

- Acharya A., Johnson A., *Comparing regional institutions: an introduction*, [w:] *Crafting Cooperation: Regional Institutions in Comparative Perspective*, [red.] A. Acharya, A. Johnson, Cambridge 2007.
- Bouzos R., Soltz H., *Institutions and regional integration*, [w:] *Regional integration in Latin America and the Caribbean: the political economy of open regionalism*, [red.] V. Bulmer-Thomas, London 2001.
- Cammack P., *Mercosur: from Domestic Concerns to Regional Influence*, [w:] *Subregionalism and World Order*, [red.] G. Hook, I. Kearns, London 1999.
- Doidge M., *Joined at the Hip: Regionalism and Interregionalism*, „Journal of European Integration”, Vol. 29, Issue 2, May 2007.

⁴⁹ F. Soderbaum, P. Stalgren, L. Van Langenhove, *The EU as a Global Actor and the Dynamic of Interregionalism: A Comparative Analysis*, „European Integration”, Vol. 27, Issue 3, September 2005, s. 370.

⁵⁰ K. Smith, *European Union Foreign Policy: What it is and What it Does*, London 2002, s. 26.

- Dziembała M., *Stosunki gospodarcze i polityczne UE z krajami ASEAN na początku XXI wieku*, [w:] *Procesy integracyjne w regionie Azji i Pacyfiku*, [red.] B. Drelich-Skulska, Wrocław 2008.
- Eul-Soo Pang, *Embedding Security into Free Market: the Case of the United States-Singapore Free Trade Agreement*, „Contemporary Southeast Asia”, Vol. 29, Issue 1, 2007.
- Forster A., *Evaluating the EU-ASEM relationship: a negotiated order approach*, „Journal of European Public Policy”, Vol. 7, Issue 5, 2000.
- Gawrycki M.F., *Unia Europejska – Ameryka Łacińska i Karaiby. Trudne partnerstwo dwóch regionów*, Warszawa 2004.
- Hanggi H., *Regionalism through interregionalism: East Asia and ASEM*, [w:] *Regionalism in East Asia: Paradigm Shifting?* [red.] Fu-Kuo Liu, P. Regnier, London 2003.
- Hettne B., Soderbaum F., *Civilian Power or Soft Imperialism? The EU as a Global Actor and the Role of Interregionalism*, „European Foreign Affairs Review”, Vol. 10, 2005.
- Holland M., *20/20 Vision? The EU' Cotonou Partnership Agreement*, „Brown Journal of World Affairs”, Vol. 9, Issue 2, Winter/Spring 2003.
- Low L., *The Forum for East-Asia-Latin America Cooperation (FEALAC). Embryonic interregionalism*, [w:] *Interregionalism and International Relations*, [red.] H. Hanggi, R. Roloff, J. Ruland, London-New York 2008.
- Mazur G., *Unia Europejska-ASEAN: międzyregionalna współpraca gospodarcza i perspektywy jej rozwoju*, [w:] *Znaczenie państw azjatyckich we współczesnym świecie*, [red.] J. Marszałek-Kawa, Toruń 2008.
- McCann G., *Recolonisation by Stealth: Global Market Liberalisation and the EU' Development Policy*, „Journal of Contemporary European Studies”, Vol. 11, Issue 2, November 2003.
- McMahon J., *ASEAN and the Asia-Europe Meeting: strengthening the European Union's relations with South-East Asia*, „European Foreign Affairs Review”, Vol. 3, 1998.
- Manners I., *Normative power Europe: A Contradiction in Terms?*, „Journal of Common Market Studies”, Vol. 40, Issue 2, 2002.
- Mik C., *Europejskie prawo wspólnotowe. Zagadnienia teorii i praktyki*, t. 1, Warszawa 2000.
- Miklaszewski S., *Polityka handlowa Unii Europejskiej w stosunku do krajów rozwijających się*, [w:] *Kraje rozwijające się w światowym systemie gospodarczym*, [red.] S. Miklaszewski, Warszawa 2007.
- Milczarek D., *Pozycja i rola Unii Europejskiej w stosunkach międzynarodowych. Wybrane aspekty teoretyczne*, Warszawa 2003.
- Mols M., *Cooperation with ASEAN: A success story*, [w:] *Europe's Global Links: The European Community and Inter-regional Cooperation*, [red.] G. Edwards, E. Regelsberger, London 1990.
- Myszona-Kostrzewa K., *Wprowadzenie do prawa Unii Europejskiej*, Warszawa-Poznań 2005.
- Nedergaard P., *European Union Import Quotas on Chinese Textile and Clothing Export in 2005 – A Panic-Driven Commission or Rational Explanations?*, „Journal of Industry, Competition and Trade”, Vol. 9, Issue 1, 2009.
- Nunn A., Price S., *Managing Development: EU and African Relations through the Evolution of the Lome and Cotonou Agreement*, „Historical Materialism”, Vol. 12, Issue 4, 2004.

- Paszyński M., *Druga Konwencja z Lome*, „Sprawy Międzynarodowe” 1990, nr 5.
- Pena F., *New approaches to economic integration in the Southern Cone*, „Washington Quarterly”, Vol. 13, Issue 3, Summer 1995.
- Regelsberger E., *The Dialogue of the EC/Twelve with other Regional Groups: A New Identity in the International System?* [w:] *Europe's Global Links: The European Community and Inter-regional Cooperation*, [red.] G. Edwards, E. Regelsberger, London 1990.
- Roloff R., *Interregionalism in theoretical perspective. State of the art*, [w:] *Interregionalism and International Relations*, [red.] H. Hanggi, R. Roloff, J. Ruland, London-New York 2008.
- Santander S., *The European Partnership with Mercosur: A Relationship Based on Strategic and Neo-liberal Principles*, „European Integration”, Vol. 27, Issue 3, September 2005.
- Simonides J., *Unia Europejska – państwo – region – nowe pojmowanie subsydiarności i suwerenności*, [w:] J. Ruland, *Interregionalism and the Crisis of Multilateralism: How to Keep the Asia-Europe Meeting (ASEM) Relevant*, „European Foreign Affairs Review”, Vol. 11, 2006.
- Smith K., *European Union Foreign Policy: What it is and What it Does*, London 2002.
- Soderbaum F., Stalgren P., Van Langenhove L., *The EU as a Global Actor and the Dynamic of Interregionalism: A Comparative Analysis*, „European Integration”, Vol. 27, Issue 3, September 2005.
- Unia Europejska. Nowy typ wspólnoty międzynarodowej*, [red.] E. Halizak, S. Parzymies, Warszawa 2002.
- Wagner Ch., *Between regionalism and transregionalism. The Indian Rim Association for Regional Cooperation*, [w:] *Interregionalism and International Relations*, [red.] H. Hanggi, R. Roloff, J. Ruland, London-New York 2008.
- Wojciechowski J.A., *Instytucje i porządek prawny Wspólnot Europejskich*, Warszawa 1995.